

BERNHARÐUR GUÐMUNDSSON

AF ELÐRA FÓLKI Í LÍFI OG STARFI

Ég held að ég sé í svipuðu formi nú, 74 ára gamall, eins og pabbi var 60 ára, enda er ég ekki útslitinn eins og fólk var af hans kynslóð, hef fengið betra fæði, betri menntun og litríkara líf. Ég lít ekki á mig sem gamlan mann eins og hann gerði um sextugt. (74 ára verkfræðingur)

Trúlega taka flestir af jafnöldrum mínum undir þessa staðhæfingu kunningja míns. Tímarnir, tíðarandinn og aðstæður allar hafa gjörbreytt síðustu áratugin. Hversdaglegir hlutir og verkfæri, sem við ólumst upp við, eru nú orðin safngripir og kunnátta okkar að nýta þá er gagnslítill eða gagnslaus eins og svo margt af þeirri þekkingu sem við höfum haslað okkur um ævina. Þeim reynsluferli verður ekki miðlað til nýrra kynslóða eins og gert hefur verið um aldir. Við erum hins vegar sífellt að tileinka okkur nýja þekkingu, þó með vissum fordómum og kvíða, ekki síst á tæknilegum sviðum, og lærum þá gjarnan af okkur yngra fólki.

Meginbreytingin felst þó í stórbættri heilsu og þar með lengri lífaldri. Meðallífaldur Íslendinga nú er rúmlega áttatíu ár þannig að þeir sem lifa það að komast á eftirlaun rúmlega sextíu ára mega allt eins búast við því að lifa 20–25 ár eða tæpan þriðjung ævinnar á eftirlaunum og lengst af við allgóðar aðstæður. Enda er margt fólk á áttæðisaldri að lifa þau ævintýri nú sem það óraði ekki fyrir á yngri árum. Eftirlaunatímminn býður upp á margvíslega möguleika!

En það er sérkennilegt að hópurinn sem er á aldrinum 65 ára og upp úr, sem er um 25 ára skeið, er spyrstur saman sem einn hópur og kallaður eldri borgarar eða aldraðir. Það dytti engum í hug að spyrða saman 5 ára börn og þrítugt fólk eða 30–55 ára hópin. Það vantar einfaldlega orð á íslensku fyrir hin ólíku stig innan öldrunarinnar því að sjálfsögðu getur verið mikill munur á aðstæðum þeirra eldri og yngri innan hópsins. Reynt hefur verið að nota hugtökin yngri/eldri og eldri/eldri en hefur varla reynst fullnægjandi.

Viðhorf samfélagsins til eldra fólks hefur ekki breyst í samræmi við þessar breytingar. Ýmsum finnst að talað sé niður til eldra fólks og að forræðishyggjan blómstri. Klisjur eins og „Aumingja gamla fólkið á nú skilið að fá ögn betri elli-

lífeyri“ heyrast gjarnan og fjölmiðlar styðja þessa mynd með því að birta myndir af karlhrói á flókaskóm haltrandi eftir gangi elliheimilisins þegar fjallað er um málefni aldraðra. Þessi ímynd á auðvitað ekki við stærstan hluta eldri borgara hérlandis eins og sjá má af könnun sem Capacent Gallup gerði fyrir Landsamband eldri borgara árið 2007. Hún gefur góða vísbendingu um hagi þeirra nú þótt 20 mánuðir séu liðnir og kreppa skollin á. Vegna þess að vaxandi hluti þjóðarinnar er 80 ára og eldri fengu Öldrunarráð Íslands og Velferðarsvið Reykjavíkurborgar Capacent Gallup til að gjöra viðlíka könnun meðal fólks 80 ára og eldri um áramótin 2007–2008. Útdrátt úr niðurstöðunum má sjá á töflu 1.

Bernharður Guðmundsson

Tafla 1. Niðurstöður úr viðhorfsrannsókn sem Capacent Gallup gerði fyrir Landsamband eldri borgara 2007–2008

Flokkar	67–80 ára	80 ára og eldri
Almennt heilsufar		
Gott eða frekar gott	72%	63%
Slæmt eða frekar slæmt	12%	20%
Hvorki gott né slæmt	16%	17%
Almennt líkamlegt ástand miðað við aldur		
Gott eða frekar gott	78%	74%
Hefur fólk fjárhagsáhyggjur?		
Sjaldan eða aldrei	78%	90%
Stundum eða oft	22%	10%
Eru eldri borgarar einmana?		
Aldrei	78%	71%
Stundum eða oft	13%	20%
Búsetuform		
Eigið húsnæði	91%	75%
Leigu- eða þjónustuíbúð	7%	11%
Hjúkrunar- eða dvalarheimili	1%	13%
Annað	1%	1%

Ef niðurstöður þessara tveggja kannana eru dregnar saman í grófum línunum kemur í ljós aðstæður eldra fólks 67 ára og eldri eru þær að **um 75% telja sig vel á sig komin miðað við aldur, allt að 80% hafa ekki fjárhagsáhyggjur, yfir 90% búa í eigin húsnæði eða á stofnunum.** Hins vegar hafa u.þ.b. 10% fjárhagsáhyggjur og búa við bágborna heilsu og umtalsverða einsemd og það er að sjálfsögðu sá hópur sem þarf verulega aðstoð hins opinbera. Þess má geta að einn af rannsóknarmönnum kvað þessar niðurstöður ekki fjarri því sem búast mætti við um hópinn um fertugt svo tekið væri dæmi. Svo virðist að um 10% í flestum aldursflokkum þjóðarinnar eigi í erfiðleikum með líf **sitt** vegna andlegra eða líkamlegra veikinda, drykkjuskapar o.s.frv.

Þessar niðurstöður sýna jafnframt að langstærsti hluti eldra fólks býr við góðar aðstæður og gæti tekið virkan þátt í þjóðfélaginu, bæði í atvinnulífinu og félagslífi almennt. Þær sýna líka að **íslenskt þjóðfélag er að nokkru leyti orðið fjögurra kynslóða þjóðfélag,** en samfélagið hefur hvorki tekið nægjanlegt tillit til þessarar breytingar né þess sem hún felur í sér fyrir þjóðfélagið. Skoðanir almennings, lagasetning og skipulag stjórnvalda ber þess glöggt vitni.

Ég veit ekki hvernig dætur okkar hefðu komist af undanfarið ef við Páll værum ekki alltaf til staðar til þess að sækja barnabörnin í leikskóla, skutla þeim á íþróttæfingar eða í tónlist, passa veiku börnin, hlaupa undir alla þessa bagga. Það er yndislegt að geta gert það en ég hefði aldrei getað þegið þetta af mínum foreldrum, hefði bara ekki dottið það í hug! Þetta margrómaða frelsi eftirlaunaáranna er ansi takmarkað, verð ég að segja, a.m.k. sem stendur. Pabbi og mamma njóta þess þó enda komin á níráðisaldurinn. (63 ára kennari)

Þessi hópur, hinir yngri/eldri borgarar, er dulinn auðlind samfélagsins. Þar sem þeir grípa inn í geta báðir foreldrar unnið fulla og krefjandi vinnu utan heimilis. Og vissulega er skikkan sköpunarinnar sú að börnin og afi/amma eigi sérstök tengsl. Þar fer fram miðlun reynsluvarfsins, handbrögð eru kennd, svo og vers og vísur sem innprenta hin þjóðlegu og siðrænu gildi,

sögur eru sagðar sem skapa rætur fyrir hina uppvaxandi kynslóð. Skáldin okkar hafa sérstaklega reist ömmunni veglegan bautastein. „Guði sé lof að ég átti ömmu en ekki sjónvarp,“ sagði Sigurbjörn biskup.

En nú hefur orðið djúpstæð breyting á þjóðfélagsháttum og ekki síst heimilislífi við tilkomu tölvunnar, gemsanna, ipodanna o.s.frv. Afi og amma skutla önnum kófnum barnabörnunum milli staða en börnin eru ekki alltaf til viðtals þótt þau séu í sama bíl, tækin í höndum þeirra er gjarnan eftirsóknarverðari félagsskapur. Sama gildir heima þar sem tölvan og hin tækin taka upp tíma barnanna. Þar við bætist náttúrulega að afi og amma eru virk í eigin lífi, ferðast gjarnan og eru auðvitað ekki alltaf til staðar.

Fjórða kynslóðin, langafi og langamma, hlý og kyrrlát, með pönnsur á diskum og brjóstsykur í poka, er hins vegar til staðar. En hvernig háttar samfundum þeirra og ungvíðisins? Hvernig ná þau saman? Hvernig mótast nú gildi afkomenda okkar eða hvaða rætur eiga þau í jarðvegi íslenskrar menningar?

Aukin lífslengd skapar vandamál sem ekki voru áður til staðar. Margir eldri starfsmenn eiga aldraða foreldra sem þarfnast hjálpar og umönnunar. Mamma blessuð þarf að fara í ómskoðun og eitthvert barnanna þarf að fara með henni. Systkinin hringjast á, hver getur losað sig úr vinnu. Mamma blessuð á það nú skilið að henni sé sinnt sómasamlega en þegar þörfin fyrir umönnun eykst og verður samfelld er komið upp vandamál fyrir systkinin. Vissulega væri hægt að koma gömlu konunni á stofnun en allir vilja að hún geti verið sem lengst heima. Fjárhagslega er það líka miklu hagstæðara fyrir samfélagið.

Æskilegt væri að sömu reglur giltu um þegar fólk kemur í heiminn og þegar það er að hverfa þaðan, nefnilega að nákomnir ættingjar gætu fengið ívilnun frá starfsskyldum þann takmarkaða tíma sem um ræðir. Fæðingarorlof er mikilvægt öllum sem að því máli koma. Á sama hátt væri hægt að veita eldri starfsmönnum tímabundið leyfi frá störfum eða draga úr starfshlutfalli meðan mamma gamla

þarf á aðstoð barna sinna að halda. Slíkt þyrfti ekki endilega að vera bundið launum.

Þessir eldri starfsmenn eiga líka við annan vanda að etja. Börn þeirra, sem komin eru með eigin frama og fjölskyldu, þurfa iðulega stuðning með barnabörnin þegar veikindi eða óvænt atvik verða. Hvernig verður það leyst? Augljóslega hefur hin aukna lífslengd skapað nýjar aðstæður sem samfélagið verður að bregðast við til þess að viðhalda lífsgæðum fólks og ekki síður að skapa þeim sem erfa eiga landið góða og örugga bernsku. Það er vart hægt að ætlast til að vinnumarkaðurinn beri einn þær byrðar sem af þessu mun hljóttast. Honum er það mikilvægt að halda eldri starfsmönnum í vinnu með alla sína fjölbreyttu reynslu og miklu yfirsýn. Eldra starfsfólki er það líka mikið atriði að geta stundað vinnu þótt ekki sé nema að hluta til ef það óskar þess. Eldra fólk vill eiga val um starf og starfshlutfall rétt eins og þegar það var yngra.

Samlokukynslóðin, sú sem hefur skyldur bæði við sér yngri og eldri kynslóðir, býr við vanda sem samfélagið verður að leysa.

Ég gæti trúað að þessi ameríska könnun, sem segir að maður verði hamingjusamari með aldrinum, hafi rétt fyrir sér. Maður sóar náttúrulega ekki tímanum heldur reynir njóta hvers dags sem maður fær. Ég læt ekki heldur ytri aðstæður ergja mig lengur – og þó! Það ergir mig hvað ég á lítið val eftir að ég eltist, aðrir ráða fyrir mig, þessi forræðishyggja gagnvart okkur þeim eldri er ótrúleg. Og hér á ég bæði við hið opinbera og einstaklinga. (72 ára sveitarstjórnarmaður með meiru)

Samkvæmt upplýsingum frá landlæknisembættinu verða ýmsar andlegar breytingar með aldrinum. Það dregur úr neikvæðum tilfinningum sem stjórnað er af hægri heilahvelinu, svo sem sorgarviðbrögðum, óánægju og árásarhneigð vegna þess að jákvæðari tilfinningar, sem stjórnað af vinstra heilahvelinu, eflast. Fólk verður sáttara við sjálf sig og annað fólk, situr á friðarstóli og verður varkárara. Það hefur reyndar komið glögglega í ljós í aðdraganda núverandi kreppu hérlendis.

Það má segja að blessun fylgi gleymsku efri áraanna, sársauki ósigurs og niðurlægingar hefur horfið úr augsýn en sá lærdómur sem þar fékkst situr eftir. Mótlæti getur verið dulbúinn vinur. Óþægindi gleymskunnar og aldursins felst hins vegar t.d. í hinu dapra skammtímaminni. Við þekkjum öll vandræðin þegar við hittum kunningja, munum vel eftir honum en alls ekki nafnið eða tengslin okkar í milli. Ólafur, fyrrverandi landlæknir, hefur gefið þar gott ráð, sem sé að spyrja: „Já, hvar sáumst við nú síðast?“ Þá gengur dæmið oftast upp!

Langtímaminnið helst hins vegar oftast óskert sem veldur því að eldra fólk getur oft fundið góðar lausnir í bráðum vanda samfélagsins. Það hefur séð eða reynt þessar aðstæður áður. Reynsla eldra fólks er oft vanmetinn fjársjóður. Sá mannaúður ætti að vera öllum fyrirtækjum og stofnunum mikill fengur.

Nægjusemin og sú kyrrð, sem fylgir henni, fær meiri sess með aldrinum. Bruðlið höfðar ekki til þeirra eldri því að þeir greina betur en aðrir aldursflokkar hvað skiptir í rauninni máli. Sama gildir líka um bruðlið með tímann. Við höfum ekki efni á því að „drepa tímann“, dagar okkar eru taldir, því viljum við njóta hvers dags sem hinn síðasti væri eins og vinur okkar sveitastjórnarmaðurinn benti á.

Efri árum fylgir einnig umtalsvert frelsi, tiskan og tíðarandinn hafa minni áhrif. Hlutverkaleiknum er lokið, eldra fólk þorir að vera það sjálft af því að það hefur kynnst sjálfu sér betur, sæst við eigin galla og vangetu, já, tekið sig sjálft í sátt. Menn þurfa ekki lengur að sanna sig, hvorki fyrir sjálfum sér né öðrum. Í því felst mikið frelsi, mikill léttir, mikil hamingja. Er það ekki gjöf að eldast!

En sérstaklega er vert að benda á að kjarkur og þor varðandi réttlætismál eykst með árunum. Ekki síst hafa eldri konur barist frábærlega fyrir mannréttindum. Ég var eitt sinn viðstaddur göngu aldraðra kvenna á Plaza del Mayo í Argentínu. Þær hafa gengið þar hvern fimmtudag um árabíl, og ganga hring eftir hring, til að mótmæla brotthvarfi sona sinna og annarra drengja. Allt um kring eru hermenn gráir

fyrir járnnum og hafa fangelsað margar kvennanna. Ég spurði eina þeirra hvað gæfi þeim kjarkinn og kraftinn til þess arna. Hún sagði „Við höfum borið líf í heiminn og okkur ber að varðveita það. Við höfum engu að tapa, við höfum lokið lífsstarfinu, þeir mega beita okkur ofbeldi, deyða okkur en það má ekki gefast upp fyrir óvinum lífsins og kærleikans.“ Það má líka benda á gömlu babúskurnar á Stalín-tímanum sem héldu áfram að sækja ortodoxu kirkjurnar þrátt fyrir ofbeldisfull bönn yfirvalda. Eða gömlu konurnar í jafnréttisbaráttu svartra í Bandaríkjunum, þær voru oftast úthaldsbestar í átökunum.

Það er mörg gjöfin sem fylgir aldrinum, ein er nálægð hins óumflýjanlega, dauðans. Nú er tóm til að undirbúa sig undir hin miklu vistaskipti. Hvernig kveðjum við lífið, vini og ættingja, hvernig gerum við upp okkar mál, hvernig verðum við tilbúin til að leggja upp í þá óþekktu ferð sem allra biður? Ekki síst þar hefur kristin trú okkur boðskap að flytja, að dauðinn er ekki hið endanlega, lífið hefur sigrað fyrir kærleika Guðs. Við heyrum þau orð gjarnan með dýpri hætti en þegar við vorum yngri með nógan tíma. Sama gildir um bókmenntir og frásagnir sem tengjast eigin lífsreynslu eldra fólks. Að því leyti er nautnahæfnin dýpri en áður þótt vissulega kunni að hafa dregið úr henni á öðrum sviðum.

Stundum þegar ég horfi á þetta rúmlega þrítuga fólk, sem er álitstjafar í sjónvarpi, óar mér við reynsluleysi þeirra og skorti á sögulegri sýn. Auðvitað er það ágætt eins langt og það nær en af hverju sjáum við varla eða heyrum í fjölmiðlum eldra fólk sem komið er um sjötugt, fólk sem hefur lifað margar kreppur og getur miðlað af reynslu sinni? (Pípari um sextugt)

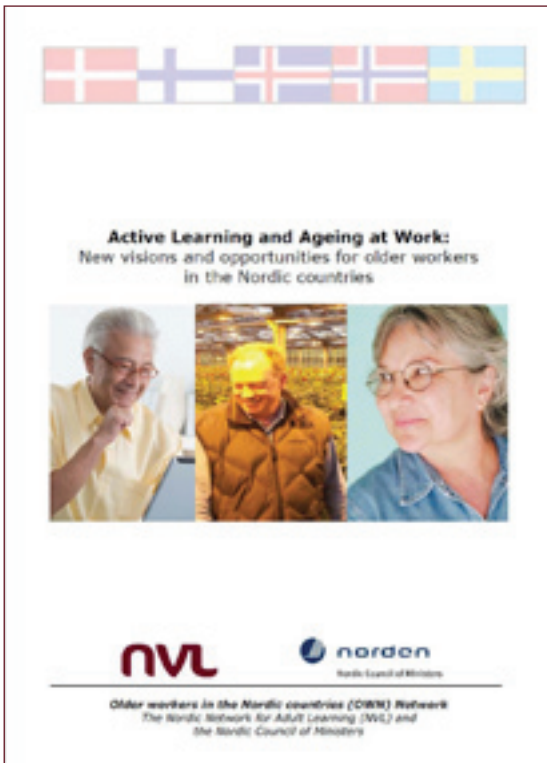
Fjölmiðlar, sjónvarp, útvarp og blöð, móta mjög ímynda aldri. Ef hún er dapurleg, skapar það væntanlega kvíða hjá yngra fólki að lenda að lokum í þeim aðstæðum og jafnframt skekkir það sjálfsmynd þeirra eldri. Gallharður sjálfstæðismaður var mjög óánægður með núverandi ríkisstjórn en gat þess þó að það væri kostur við forsætisráðherrann að hann var gráhærður og reyndar kona á eftirlaunaaldri. Á úrslitastundu er kallað á elsta þingmanninn til þess að hafa

forystu um að leysa þau þungbæru mál sem stöðja að þjóðinni. Kreppur eru samvaxnar lífi Íslendinga. Við um sjötugt munum þær nokkrar, að vísu ekki af þeirri stærð sem nú blasir við en þegar hinar kreppurnar skulu á höfðum við hins vegar af miklu minna að taka. Eldri kynslóðum ber að miðla reynsluarfinum til þeirra yngri. Þess vegna er brýnt að eldra fólk fái tækifæri og farveg til þess að tjá reynslu sína í fjölmiðlum til þess að hjálpa þeim yngri að sjá núverandi ástand í miklu víðara samhengi. Reynsla, yfirsýn og yfirvegum þeirra eldri er sú auðlind sem ausa má af þegar á móti blæs eins og nú um stundir. Mótlæti getur verið dulinn vinur.

Vinnustaðurinn, þar sem hið persónulega samtal á sér stað, er afar mikilvægur farvegur til að miðla reynslu hinna eldri til hinna yngri. Þess vegna er ákjósanlegt að kynslóðirnar mætist á vinnustaðnum þar sem hver aldurs hópur fær að njóta sín með þá hæfni sem hann hefur til einkað sér. Því er símenntun eldra starfsfólks brýn svo að það verði samkeppnisfært á vinnumarkaðinum og geti haldið áfram að taka þátt í atvinnulífinu ef það svo kys.

Ég hef hér fjallað nokkuð um stöðu eldra fólks hérlendis sérstaklega nú í kreppunni út frá mínum bæjardrymum sem 72 ára karls á eftirlaunum og ég vitna þá gjarnan til viðmælenda minna í spjalli um daginn og veginn. Um nokkurra ára skeið hef ég hins vegar tekið þátt í umræðu um þessi mál á norrænum grundvelli sem fulltrúi í starfshópi á vegum norrænu ráðherranefndarinnar sem fjallar um eldra fólk í atvinnulífinu sérstaklega með tilliti til símenntunar (ESN-hópurinn). Þess vegna vildi ég nýta síðara hluta þessarar greinar til þess að gera nokkra grein fyrir þeirri umræðu á norrænum grundvelli.

Það er mikil sóun á mannauði þegar fólk þarf að fara á eftirlaun áður en það sjálf kærir sig um. Það er afar dýrt fyrir þjóðfélögin sem hafa kostað miklu til menntunar fólksins. Þetta hefur verið vandamál á Norðurlöndunum þar sem eftirlaunaaldur í reynd hefur farið lækkað. En það er fleira í spilunum. Neikvæð, stöðnuð viðhorf og fordómar gagnvart eldra fólki á vinnustað hafa haft umtalsverð áhrif, jafnvel svo að fólk á sextugsaldri hefur átt erfitt með að fá nýtt starf. Þetta er þekkt alls staðar á Norðurlöndunum og því hefur

Skýrsla ESN-starfshópsins.

Norræna ráðherranefndin komið á laggir þessum starfshópi. Hann hefur nýlega sent frá sér ítarlega skýrslu og fer hér á eftir samantekt á niðurstöðum hennar.

ESN-hópurinn mun á næstunni leita eftir virku samstarfi við aðila vinnumarkaðarins í öllum norrænu löndunum til þess að byggja upp samstarfsgrundvöll fyrir kraftmikið starf og finna lausnir til þess að vinnumarkaðurinn verði vinsamlegri eldra fólki. Í því felst m.a. að breyta hugarfari og viðhorfum gagnvart hlutverki og þátttöku eldra starfsfólks í atvinnumálum almennt og einnig gagnvart ævilangri þörf mannsins fyrir fræðslu og menntun. Sérstaklega verði litið til fræðslu á vinnustaðnum.

NÝ SÝN OG NÝ TÆKIFÆRI FYRIR ELÐRA STARFSFÓLK Á NORÐURLÖNDUM

Verkefni ESN er að efla umræðuna um nýtingu eldri starfskrafta á vinnumarkaðnum og þeirra tækifæra sem í boði eru. ESN hefur kannað aðstæður eldra starfsfólks á Norðurlöndum

með tilliti til ævilangrar menntunar. Aðaláherslan hefur legið á að breyta hinu hefðbundna hugarfari gagnvart eldra fólki á vinnumarkaðnum en um leið að bæta þá stefnumörkun og þær aðgerðir sem auðvelda fólki að menntast og vinna á síðari hluta starfsævinnar.

SAMANTEKT

ESN-starfshópurinn vinnur að því að efla almenna vellíðan meðal eldra starfsfólks með því að berjast fyrir fjölbreyttari valkostum og tækifærum því til handa í starfi, menntun og öldrun. Til þess að berjast gegn neikvæðum stöðnuðum hugmyndum um eldra fólk og benda á þann tvískinnung, sem viðgengst í stefnumótun og framkvæmdum samfélagsins, þarf að víkka út almenna umræðu með því að skapa þar rými fyrir rödd og frumkvæði eldra starfsfólksins sjálfs.

Starf ESN-starfshópsins byggist á þeirri forsendu að gagnkvæm virðing og viðurkenning allra þeirra aðila, sem koma að málinu, sé nauðsynleg eigi árangur að nást. Mikilvægustu málsaðilar eru ríkisstjórnir, Alþingi og sveitarstjórnir, atvinnurekendur og verkalýðsfélögin og enn fremur þeir sem annast menntun og þjálfun eldra fólks. Rétt fyrir síðustu aldamót hófst sívaxandi umræða um eldra fólk á vinnumarkaði og símenntun þess, bæði innan Evrópusambandsins og Evrópuríkjanna yfirleitt. Í tengslum við þá umræðu vill ESN-hópurinn draga fram hina norrænu vídd og hin skýru og jákvæðu einkenni hennar. Þau gildi og hefðir, sem ríkja um atvinnuþátttöku og menntaleiðir á Norðurlöndum, gera það mögulegt fyrir eldra starfsfólk að vera virkt í starfi og í einkalífi er starfstíma lýkur. Þó er það svo að innan þessa norræna kerfis eru veikleikar sem felast í erfiðleikum þeirra sem minnsta hafa grunnmenntun til þess að taka fullan þátt í atvinnulífínu og nýta tækifærin sem bjóðast bæði í starfi og við öflun aukinnar menntunar.

ESN leggur til ýmsar leiðir til þess að efla valkosti og tækifæri til náms og starfa, ekki síður á síðari hluta ævinnar.

Eldra starfsfólk, ef það vill breyta aðstæðum sínum á vinnumarkaðnum, er í vaxandi mæli háð ytri aðstæðum, svo sem eigin heilsufari og viðunandi eftirlaunum en einnig fjárhagsstöðu og eftirlaunatöku maka, félagslegum þrýst-

Vefsíða ESN hópsins á vef NVL, www.nordvux.net

ingi, fjölskylduböndum og þörfinni fyrir félagsleg samskipti á vinnustaðnum. Hins vegar njóta Norðurlandabúar sérstakra forréttinda eins og heilsutrygginga, lífeyris eftir starfslok og möguleika á símenntun sem lögskipuðum rétti.

Fólk vill eiga valkosti varðandi eigið líf og eldra fólk er þar engin undantekning. Það vill eiga val um hvar og hvernær starfað er og hvort farið er snemma á eftirlaun eða unnið hlutastarf eða fullt starf svo lengi sem heilsan leyfir og hæfnin og reynslan er nýtanleg. Þetta er einfaldlega hluti af hinni mannlegu leit að vellíðan og hamingju í lífinu.

Spurningin, sem hefur legið að baki öllu starfi ESN-hópsins, er þess vegna: Hversu opið er hið „norræna fyrirkomulag“ fyrir þörf fólks á síðari hluta ævinnar til þess að móta sitt eigið líf með símenntun á vinnustaðnum og eftir starfslok?

Segja má að lifseigar goðsagnir varðandi eldra starfsfólk og nám á efri árum einkenni enn menningu norrænu þjóðanna. Þessi gamalgróna hugarafstaða hefur djúpstæð áhrif á mynd samfélagsins af eldra fólki, sem hefur lokast inni í ramma fyrirframgerðra hugmynda, hvað felist í því að eldast, verða eldri. Þrýstingur vinnufélaga, afstaða maka, fjölskyldu og vina hefur mikil áhrif á væntingar hinna eldri til sjálfs sín og samfélagsins. Góðu fréttirnar eru hins vegar að augljóslega er jákvæðari sýn að mótast gagnvart eldra starfsfólki og hæfni þess.

Þótt nokkurs mismunar gæti meðal norrænu þjóðanna innbyrðis má fullyrða að hið norræna velferðarkerfi og hinir víðtæku möguleikar til fræðslu fullorðinna á Norðurlöndum skapi traustan grundvöll fyrir almenna virkni og fræðslu, einnig fyrir eldra starfsfólk.

Á síðustu árum hafa orðið gagngerar breytingar á viðhorfum og aðgerðum fólks á Norðurlöndum hvað varðar

eldra fólk og símenntun þess. Helstu áhrifavaldar þessara breytinga hafa verið: breytingar á lögum varðandi jafnrétti og kröftugar aðgerðir stjórnvalda til þess að framfylgja þeim og enn fremur fjölþætt þróun í samfélaginu sem hefur áhrif á líf og lífsmáta einstaklinganna. Fólk á sjötugsaldri nú er stórum heilsubetra, betur menntað og hefur allt aðra reynslu af þátttöku í framgangi vinnustaðarins en fyrri kynslóðir.

Samtök launafólks á Norðurlöndum eru yfirleitt vel skipulögð og eldra starfsfólk er gjarnan ábyrgt félagsfólk. Þátttaka fagfélaga og verkalýðsfélaga í þessari umræðu og breytingaferlinu er því afar áriðandi. Hugmyndin um símenntun og þörfin fyrir störf sem skipta máli hefur verið hluti af samningagerð aðila atvinnulífsins alls staðar á Norðurlöndunum. Samt er það svo að ekki hafa allir notið þeirra möguleika – eða ekki nýtt sér þá – til þess að halda áfram að mennta sig en það gæti verið þáttur í því að byggja upp starfsframa þeirra.

Því er oft haldið fram að símenntun sé orðin hið nýja tæki til að tryggja starfsöryggi á dagskrá launþegasamtakanna þar sem „símenntun er að verða jafnmikilvæg réttindi fyrir starfslið samtímans eins og réttur til eftirlauna var áður fyrr“ segir í ársskýrslu ILO 2003. Hins vegar hefur útvíkkun starfsframa eldra starfsfólks ekki verið á dagskránni þar til nýlega.

Samkvæmt hefðinni hefur megináhersla fagfélaganna í samningagerðinni hvílt á styttingu bæði vinnutímans og starfsævinnar. Jafnvel þótt fagfélögin hafi smám saman gert sér ljóst að eldra starfsfólk vildi eiga val um lengri starfsævi hefur farið lítið fyrir kynningu slíkra hugmynda meðal félagsmanna. Ýmsar kannanir hafa reyndar sýnt að samtök launafólks eru í mjög erfiðri aðstöðu í þessu máli en þær sýna jafnframt að samtökin ættu að þróa skýrari stefnu og verk-

áætlun til þess að mæta þeim tölfræðilegu breytingum sem orðið hafa og miðla þeim upplýsingum til félaga sinna.

Hvernig geta launþegasamtökin átt þátt í breytingaferlinu? Alls staðar á Norðurlöndunum hefur margs konar starfsemi komist á laggirnar, þar sem lágur aldur starfsmannsins hefur skipt meginmáli um þátttöku, t.d. í símenntun tengdri vinnustaðnum, þannig að þeir elstu eru útilokaðir.

Annars vegar hefur reynslan sýnt að þátttaka fagfélaganna getur breytt miklu um niðurstöðuna, sér í lagi fyrir þá starfsmenn sem minnst mega sín. Hins vegar sýnir reynslan líka að þátttaka fagfélaganna tryggir ekki af sjálfu sér þátttöku eldra starfsfólks í símenntun né heldur til að bæta aðstöðu þeirra í starfi.

Skýrslan frá ESN 2008 hefur að geyma fjölmörg dæmi um verkefni og starfsemi þar sem stuðningur fagfélaga ræð úrslitum.

Þörfin er brýn fyrir kraftmiklar tilraunir og skapandi lausnir á vandamálinu – sér í lagi nú við breytta fjárhagsstöðu á Norðurlöndum.

TILLÖGUR

- 1. Vinnustaðurinn.** Þróun þekkingar og hæfni á sér stað á vinnustaðnum sem er því mikilvægur til fræðslu. Það margborgar sig að efla þekkingu starfsfólksins.
- 2. Þjálfun kennaranna.** Þær stofnanir, sem bjóða upp á menntunartækifæri, verða að fjárfesta í aukinni hæfni kennara til að annast fræðslu fullorðinna með tilliti til hinna sérstöku þarfa eldra starfsfólks.
- 3. Fagfélög og samstarfsaðilar þeirra** verða að stuðla að breytingu á hugarfari gagnvart eldra fólk að starfi, í námi og að eldast með því að auka sveigjanleika og fjölbreytni náms og starfs á efri árum.
- 4. Eldra starfsfólkið sjálft** verður að taka virkari þátt í þessari, – sérstaklega gagnvart fagfélögum – með því að leita stuðnings til að koma á framfæri hinum sérstöku þörfum sínum fyrir víðtækari valkosti.
- 5. Fjölmíðlar.** Allir aðilar ættu að sjá fjölmíðlum fyrir áhuga-verðum dæmum og stuðla þar að umræðu milli kynslóðanna um „virka öldrun“ út frá margs konar sjónarhóli.

6. Norðurlandaráð ætti að styrkja hraustlega það starf sem ríkisstjórnir aðildarlandanna vinna til þess að símenntun verði öllum raunveruleiki. Þetta starf beinist sérstaklega að tækifærum og samstarfi til að halda áfram símenntun eldra starfsfólks.

ESN-hópurinn leggur til að sérstakur starfshópur verði myndaður til að vinna að þessu verkefni. Sá hópur yrði skipaður fólki sem væri fulltrúar aðila vinnu- markaðarins og fræðslustofnana sem vinna sérstaklega að fræðslu eldra fólks.

ESN-skýrslan er fáanleg í heild sinni á heimasíðunni:
www.nordvux.net

UM HÖFUNDINN

Bernharður Guðmundsson er fyrrverandi fræðslustjóri Þjóðkirkjunnar og rektor Skálholtsskóla. Hann hefur unnið að fræðslumálum, ekki síst á sviði fjölmíðla, víða um lönd á vegum Lúterska heimssambandsins. Hann á sæti í starfshópum um fullorðinsfræðslu á vegum norrænu kirkjusamtakanna og norrænu ráðherranefndarinnar. Hann er varaformaður Öldrunarráðs Íslands.

ABSTRACT

It is a deplorable waste of human capital when people are forced to retire before they want to do so themselves. It is immensely expensive for society that has financed the education of these people. This has been a problem in the Nordic countries where retirement age has actually been lowering. But there is more to this. Negative, long established mindsets and prejudices against older workers have had considerable influence, to the degree that people in their fifties find it difficult to get a new job. This is known in all the Nordic countries and therefore the Nordic Council of Ministers has set up a workgroup to address this problem. The group is called ESN and has recently published a comprehensive report. The following is a summary of its conclusions. The report can be accessed at: http://www.nordvux.net/download/4970/active_learning_print.pdf